ուերումները, քանդումները, ճակատամարտները, թնդանոթի ռռնումները, գիրերուան մրրկներու ահաբեկիչ կոծերը, սենեաքը անոր նօթերուն աչքէն կ'սուէին, տարապիսդնէին, կ'դողացնէին ու կ'հանէին. յետոյ յանկարծ կ'նանդաբտէր, կը նդմանար, պատերազմէն վերջը անդորաւէտ խաղաղութիւնն էր, բուռն կրքէն յետոյ չնչին մրմնջիւնը, փոթորիկէն ետոյ պայծառ առաւ, դժոխքէն յետոյ դրախտը, մեղմիկ հոսանքը առուակներու դալարներու մէջէ կ'անցնի կ'երթայ տպիպէս մտմնջիւն... Ու ցուցամկները նեսաքս տերեւներու մէջէ ծածանող ներեւ հովերու պէս կ'նուագէին ուրիշներ կ'լուսնի գիշերներու արծաթ շղթաներուն մէջէն սիրոյ ու օրհնութեան երգեր կ'հնձէին...

Երաժշտութեան համակ փիլիսոփայութիւնը, համակ բանաստեղծութիւնը ամփոփած էին Վանքերի այդ հրաշալի սրատարութեան մէջ ու գերման ունկնդիրները հոգեյոյզ ու յոխորտ կ'արտասուէին. չորս կողմէս կ'լսէի սքանչացումի դիմումներ, սպիտակ մօրուքներու մէջ արցունքներ կ'գլորէին և այդ ընդհանուր լաւշտակութեան մէջ թէև գերմարդկային երաժշտութեան տպաւորութիւնովը լմայած՝ սակայն չգիտեմ ո՞րպիսի անդամոնի տրամութիւնով մը համակուած էր սիրտս, թերևս անոր համար որ քիչ մը կ'նախանձէի այդ երանելի ագին, թերևս անոր համար որ ամէն ինչ օտար էր չորս կողմս, ոչ մէկ ազգակից չէի տեսած երկար ժամանակներէ ի վեր և հակառակ գեղարուեստին առթած վերացումին, հոգիս տեսակ մը սուգ ունէր այդ գիշերը։

Դուրսը խոնաւ մառախուղով մը պատած էր ամէն բան և ոսկորները սարսռեցնող ցուրտ մը կար. գլխիկոր կ'քալէի խորհելով հայրենի երկրիս գաղջ ու գեղեցիկ գիշերներուն որ սիրոյը աղուոր անդորրութիւնով մը կ'օրրեն։

Կէս գիշերուան մօտ էր, երբ պանդոկի սենեակիս մէջ առանձինն, յուզուած ու սրատւմ կ'մտածէի թէ ո՞ւրքան ալ որ գեղեցիկ երկիր բնակի մարդ, միշտ հոգիին խորը կ'մնայ սուր կսկիծ մը. —պանդխտութեան կսկիծը, և կ'կարեկցի անկեղծօրէն բոլոր ապաստաններու բախտին...

Գիշերուան խոր լռութեան մէջէն հոն մօտիկս, գրեթէ սենեակիս մէջէն յանկարծ լսեցի կնոջ ձայն մը անոյշ ու մեղմ, որ հայերէն օրօր մը կ'երգէր, մրմնջիւն մը պէս հեզիկ.

«Իրիկուան չաղն իջեր է,»

«Վարդին հոսն թ'նչ անոյշ է,»

«Զաքուկիս քունն եկեր է...»

Չէ երբեք կարելի բացատրել այն սարսռպայման զգացումը, որ էութիւնս համակ ողողեց նոյն պահուն. ո՞ւրքան հեշտանքն, ո՞ւրքան քնքոյշ, ո՞ւրքան ցանկալի էր այդ օրօրը, այդ տարրութեան մէջ։

Իրիկուան չաղն իջեր է,

Վարդին հոսն թ'նչ անոյշ է...

Իմ լեզուովս, իմ այնքան կարոտցած լեզուովս արտասանուած։

Վայրկենապէս անհետացաւ այքէս մեծանարուս ոստանին ուրուագիծը։ Գերման չեչտերը, չքեղ թատրոնը, մեծ երաժիշտին հրաշակերտին արձագանգը ցնցուեցան սրտէս ու անպայման երանութեամբ մը ինքզինքս տարափոխուած գաղջ հեռուն, շատ հեռուն՝ այն ծաղկաւէտ հովիտներուն մէջ, ուր կ'ապրին ազգակիցներս։

Օտարութեան մեղմաղթիկ գիշերուան անհուն արտմութեան մէջ, երբ ա՛լ աւելի կ'նշդէ մենութեան ձանձրոյթը, երբ ա՛լ աւելի անհանգիստ է կրգանայ չորս կողմէն մղձաւանջի մը նման չարունակ օտար լեզու մը լսելու. դատապարտուած ըլլալը, երբ պատուհաններէն տարտամորէն ներս կ'սպրդին դողդոջ լոյսերը փողոցի լապտերներուն, որոնց երբեք ծանօթ կերպարան մը չեն լուսաւորած... Ի՞նչ կախարդիչ հեշտութեամբ լցուած սիրտս ծնրադիր մտիկ կ'ընէր այն չատ պարզ, չատ անոյշ քանի մը բառերուն որ հայերէն կ'արտաբերուէին և այն օրօրող երկին, որ իսկ ազգիս չատակել եղանակով մը կ'երգուէր։ Հոգիս այդ բառերուն, այդ եղանակին թեւերուն վրայ թռաւ գնաց հոն, ուր կ'տենչար ըլլալ, դէպ ի կոյս, անբաղաքակիրթ, լեռնաւոր ու անպաճոյճ երկիրները, որոնց կարօտով կ'հիւծուէր։

Հոն կ'հիսէին, կ'երգէին իմ լեզուովս, ո՛հ այդ լեզուն երբեք այնքան սիրելի, այնքան պայտելի չէր եղած ինձ որքան այդ պահուն, սենեակիս ճիշտ մօտիկը, արտասանուած գեղջուկ դպրեակ մը որ ճամբորդող հարուստ ընտանիքի մը մանկիկը կ'քնցնէր Սերոպական պանդոկի մը մէջ անկիւնը։

Ամբողջ տենչալի անցեալ մը կուգար կը պատկերանար դէմս, այդ քանի մը հայերէն բառերը արթնցնս երանելիներս մէջէն կ'հնչէին, չեչտելով անպատուէ լքուած միայնութիւնն և արծաթելով հարենասիրութեան եռանդը։ Ի՞նչ անքաղաքակիրթներն աղուոր լեզու է մեր լեզուն, ի՞նչ քնքոյշ բառեր ունի, ի՞նչքան լաւ կարելի է անով բացատրել ամէն զգացում։

Մեր օրօրոցներուն քով մեր մայրերը երգած են զայն, մեր մամիկները անով սովորեցուցած են մեզ աղօթել, մեր առաջին թոթովմունքն անով է եղած, յետոյ մեր մտաւոր սրտին եռանդները, զորմները, վշտերը, յոյսերը, յոյզերը, պատրանքները, սէրերը, կսկիծները, բոլորը անով ենք արտայայտած, անով ենք աղօթած մեր գիւղին մատուռին մէջ դարձնելի իրիկունները, մեծ պանդի անդորր օրերուն, երբ արեւը մարը մտած է և նուիրական կէս մութին մէջ սև քօղերով ծածկուած նոխտնին վրայ խաչեալ Յիսուսի կարեկից նայուածքը սփռիսկ է մեր նորատաս սրտերն ցուցը...

Մեր հոգին ալեմարի վշտերուն տակուրը դեռ անկարող, աղօթած է հոն պաղատագին մեծ պանդի խաղաղաւէտ իրիկունները մանաւանդ իր Հայրենի աղօթքներով, որոնք խառնուած են բուրվառներու անուշ մուխին։

Ո՞ր բառարար արդեօք աւելի վսեմօրէն կրնայ ողբալ մարդկային ախորժութիւնները և երկինքը օգնութիւնն ու ներումը հայցել, քան խորին, հզօր, մութգին ու խորախորհուրդ չեչտերը Նարեկացիին։

«Եկեսցեն գթութիւնք, պարգեւողիդ կենաց, ծագեսցի լոյսդ, արագեսցէ փրկութիւնդ, կանխեսցէ ցողդ ողորմութեան, յառաջեսցէ, արբուսցէ զանազանս պաղքալ, անկեալ ոսկերացս Թշուառութեամբ իմովն մահու. ծաղկեցուսցէ պաղաղութեսցէ բաժակդ երկնաստուր արեան կենարարիդ...»

Ի՞նչ կայ աւելի արտում ու ներդաշնակ, քաղցր ու տխուր միանգամայն քան Ամանիա Շիրակացիի, Օհան Օձնեցիի շարականները, քան Ներսէս Շնորհալիի, Մովսէս Քերթողի բարբառը, փղփղուն, քնքուշ, հեզասահ ու սիփիլ։

«Անթառամ ծաղիկ, անդառապարտ չառաւիղ, եօթնարփեան չնորհաց հոգւոյն ընդունարան։ Հանդանաւոր պարտն բանաւոր բարենակ, յորմէ կենցաւ մեզ ողկոյզն անապառ յուրանութիւն արամեցելոցս...»

Ու այս վսեմ ու յորդահոս գրաբարին քով կայ կրտսի հերոսներու յաստուկ, դիւցազուններու. բերնէն արծանի Ռուսանայ ուշաբարաբար, այն հոգին թունէր հանող ոճը, որով գրած է Բաֆֆիի, որով երգած են Դամառ-Դաթիպա և Ա. Հարոնեան։

Մանկ ըրէք իր հրաշալի ասղերը։

«Թարգանք քեզ, նահատակ ժողովուրդ, ո՞վ չպիտ երբ և իսկ քու տառապանքի անդունդները, ո՞ր սգաւոր կարաղը եկաւ մի օր յուզելու հոգուդ խորունկ ցաւի խորունկ լեռերը, ուր եռում են պղտոր ալիքները ունէքի մրմնջիւնով։

«Ունդ միայն գիտես անօրինակ ցաւիդ մեծութիւնը, ինքդ միայն ես վարում քու անդեկ ու ալեծուփ նաւը դէպի անծանօթ հորիզոններ, ո՞վ դու, ծովերի մոլար, տանջուած ճամբորդ, մրրիկների յաւիտենական ուղեկից։ Թարգանք քեզ։»

«Ինչպան դարեր վառուող խրճիթներդ քարկ ու գորշ ծուխը, ժարհուսող գաւակներդ արիւնով ու մայրենի արնէքով բեռնաւորած գնում է սեւով խարխանել երկինքի ճակատը։ Արեւը յոգնեց շրջան անելով քու արիւնոտ հորիզոնով և լուսնը դողդոջալ քաշում է իր գունաւոր ցոլքերը քո արեան երեսից, և դու հեծեծանօք խեղդած քո արեան ցաւը, հսկայ կրծքիդ տակ չդիմացած, մենաւոր ու հալածական գնում ես, անչեղ խաւար ճանապարհներով, հայեացքդ միշտ դէպի հեռուն, ուր ծածկուել է արշալոյսը, և որ պիտի ծագի մի օր։ Թարգանք քեզ։»

... Ցեսոյ վՀտ, թափանցիկ, խաղաղ իրիկուան մը ծովուն վրայէն լսուած մեղանուագի մը պէս անուշ, ախորհաբաբը Թրքահայերուն, որով ասղերգած են Պէշիքթաշլեան, Դուրեան ու Թումաս Թերզեան, մանաւանդ Թովմա Թերզեան իր ոսկեղենկի քնարին քնքոյշ լարերով։

«Մրտիս զաղանի մէկ խորշն գրեց ծածկեցի, Նոյն հասակաւ ուր դեռ ծաղիկ հնձեցաք, Ոչ խորշալ, ոչ մրրկեր, ոչ ամբ ալ դրնան Թելլ ցանցեր, մանկութեան թագդ ասողավան։

Այսուհետեւ կարող չեմ ոչ հոգը, ոչ վիշտը Ամպել ճակատդ անբիծ. — ծաղիկը թռունցան, Որում ծածկեց ծառուդիներդ, խաբեալած Ամայի տունդ, լռեց թռչնիկն հեշտաձայն,

Բայց երբ մրուտ տեսայ անլուր կարօտով, Վեր կ'առնեմ ցօղն այն խորշիկին ուր նստես, Եւ պահ մը հին կեանքս կ'սպրիմ շիրմիդ ցով։

Ո՞հ,կայ ծաղիկ մ'որ չէ թռունիր... ժպիտդ է, Սոխակ մը կայ որ դեռ կ'երգէ... քու ձայնդ է, Գրքակ մը կայ որ չէ մարած... իմ սիրտս է...»

Ինչպէս կարելի է չսիրել այս լեզուն, չենարարել անոր փառապանծ անցեալին առջև ու չխնդալ-մաղթել անոր յոյսով լեցուն ապագայով։ Ան կ'արթապետէ ամէն տեղ, ի սփիւռս ալեաց ուր կ'բաբախէ նաչ սիրտ մը, ան Արարատ լեռան սպիտակափառ գագաթին պէս վեհանալ ու անդողդոջ, կ'ցոլացնէ իր յաւերժական օրենսաւ պատկերը մեր կեանքին վրայ արեւուս մը նման, անոր մէն մի տառը հրեշտակային երաժշտութիւն մը է, անմոռանալի երաժշտութիւն մը՝ ոսկի ճառագայթներով նօթագրուած։

Լեզուն կորսնէ է, լեզուն արիւնն է ազգի մը, անոր էութիւնն իսկ է, անոր հոգին է և հայերէն լեզուն դարաւոր մակ կապն է, հզօր ու անքակտելի, որ Հայուն սիրոյը կ'կապէ իր տառապած ու նուիրական հայրենիքին։

Ա.Ն.Ա.Ճ.Ս.Ս

ՀԱՅ ՏԻՒՐԵ ԵՒՓԻՄԷ ԱՒԵՏԻՍԵԱՆԻ

(Ա.Ն.Ա.Ճ.Ս)

ԳԱՍԸ ԳԻՒՂԻ ՀԱՆԳԻՍԻՆ ՄԷՋ

ԼԵԶՈՒԻ ՏՈՒԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ճարտարապետութեան հրաշակերտ, մարմարաչէն հոյակապ թատրոնին՝ լուսաղող սրահին մէջ՝ ուր պերճանքը կ'մրցէր արուեստին հետ, գեղեցկութիւնը ճաչակին, կապուտաբակ չողալներու բոցը, հազուագիւտ ծաղիկներու բոյրին, ուտամանդներու հուրը վարվռուն աչքերու կրակին, սպիտակ վարդերու հրապոյրը հոլանի լանջերու կաթնաթոյր վէտվէտումին, ուր նրբաքանդակ օթեակներու մուգ կարմիր կահաւորումին մէջ իբրև եռնման դարասատաններէ քաղուած փունջեր՝ կանացի գլուխներ իրենց քնքշութիւնը կ'բերէին։ Ինչ որ ունի քաղաքակրթեալ ազգարհ մը փափուկ ու զգլխիչ, իշխանուհի, դքսուհի, արուեստագիտուհի, ամենքը միահնձան լուռ, երկիրգած ուրիշուուն, գիտուններու, դիւանագէտներու ճաղատ ճակատները գլխակոչ ումամփոփ, մատաղատիները գմայլումով արբչեալ, ամենքը նոյն ոգիով ոգեորուած, նոյն արուեստի ու հարենասիրութեան լուսնով ալեցուն, մակի կ'ընէին Վանքերի անբացատրելի, խոր ու վսեմ երաժշտութիւնն որ ներդաշնակութեան կուռ հեղեղի մը նման կ'լեցնէր սրահը, լայնածաւալ սրահը լուռ ու մունջ և կուգար կ'ասնէր անկիզ մերթ անեղագոյ փոթորիկի մը պէս, թունդ հանելով հոգիները, ամբողջ ամնաթաքալ կիրքերը, ալեաթրի

ուերումները, քանդումները, ճակատամարտները, թնդանոթի ռռնումները, գիրերուան մրրկներու ահաբեկիչ կոծերը, սենեաքը անոր նօթերուն աչքէն կ'սուէին, տարապիսդնէին, կ'դողացնէին ու կ'հանէին. յետոյ յանկարծ կ'նանդաբտէր, կը նդմանար, պատերազմէն վերջը անդորաւէտ խաղաղութիւնն էր, բուռն կրքէն յետոյ չնչին մրմնջիւնը, փոթորիկէն ետոյ պայծառ առաւ, դժոխքէն յետոյ դրախտը, մեղմիկ հոսանքը առուակներու դալարներու մէջէ կ'անցնի կ'երթայ տպիպէս մտմնջիւնով... Ու ցուցամկները նեսաքս տերեւներու մէջէ ծածանող ներեւ հովերու պէս կ'նուագէին ուրիշներ կ'լուսնի գիշերներու արծաթ շղթաներուն մէջէն սիրոյ ու օրհնութեան երգեր կ'հնձէին...

Երաժշտութեան համակ փիլիսոփայութիւնը, համակ բանաստեղծութիւնը ամփոփած էին Վանքերի այդ հրաշալի սրատարութեան մէջ ու գերման ունկնդիրները հոգեյոյզ ու յոխորտ կ'արտասուէին. չորս կողմէս կ'լսէի սքանչացումի դիմումներ, սպիտակ մօրուքներու մէջ արցունքներ կ'գլորէին և այդ ընդհանուր լաւշտակութեան մէջ թէև գերմարդկային երաժշտութեան տպաւորութիւնովը լմայած՝ սակայն չգիտեմ ո՞րպիսի անդամոնի տրամութիւնով մը համակուած էր սիրտս, թերևս անոր համար որ քիչ մը կ'նախանձէի այդ երանելի ագին, թերևս անոր համար որ ամէն ինչ օտար էր չորս կողմս, ոչ մէկ ազգակից չէի տեսած երկար ժամանակներէ ի վեր և հակառակ գեղարուեստին առթած վերացումին, հոգիս տեսակ մը սուգ ունէր այդ գիշերը։

Դուրսը խոնաւ մառախուղով մը պատած էր ամէն բան և ոսկորները սարսռեցնող ցուրտ մը կար. գլխիկոր կ'քալէի խորհելով հայրենի երկրիս գաղջ ու գեղեցիկ գիշերներուն որ սիրոյը աղուոր անդորրութիւնով մը կ'օրրեն։

Կէս գիշերուան մօտ էր, երբ պանդոկի սենեակիս մէջ առանձինն, յուզուած ու սրատւմ կ'մտածէի թէ ո՞ւրքան ալ որ գեղեցիկ երկիր բնակի մարդ, միշտ հոգիին խորը կ'մնայ սուր կսկիծ մը. —պանդխտութեան կսկիծը, և կ'կարեկցի անկեղծօրէն բոլոր ապաստաններու բախտին...

Գիշերուան խոր լռութեան մէջէն հոն մօտիկս, գրեթէ սենեակիս մէջէն յանկարծ լսեցի կնոջ ձայն մը անոյշ ու մեղմ, որ հայերէն օրօր մը կ'երգէր, մրմնջիւն մը պէս հեզիկ.

«Իրիկուան չաղն իջեր է,»

«Վարդին հոսն թ'նչ անոյշ է,»

«Զաքուկիս քունն եկեր է...»

Չէ երբեք կարելի բացատրել այն սարսռպայման զգացումը, որ էութիւնս համակ ողողեց նոյն պահուն. ո՞ւրքան հեշտանքն, ո՞ւրքան քնքոյշ, ո՞ւրքան ցանկալի էր այդ օրօրը, այդ տարրութեան մէջ։

Իրիկուան չաղն իջեր է,

Վարդին հոսն թ'նչ անոյշ է...

Իմ լեզուովս, իմ այնքան կարոտցած լեզուովս արտասանուած։

Վայրկենապէս անհետացաւ այքէս մեծանարուս ոստանին ուրուագիծը։ Գերման չեչտերը, չքեղ թատրոնը, մեծ երաժիշտին հրաշակերտին արձագանգը ցնցուեցան սրտէս ու անպայման երանութեամբ մը ինքզինքս տարափոխուած գաղջ հեռուն, շատ հեռուն՝ այն ծաղկաւէտ հովիտներուն մէջ, ուր կ'ապրին ազգակիցներս։

Օտարութեան մեղմաղթիկ գիշերուան անհուն արտմութեան մէջ, երբ ա՛լ աւելի կ'նշդէ մենութեան ձանձրոյթը, երբ ա՛լ աւելի անհանգիստ է կրգանայ չորս կողմէն մղձաւանջի մը նման չարունակ օտար լեզու մը լսելու. դատապարտուած ըլլալը, երբ պատուհաններէն տարտամորէն ներս կ'սպրդին դողդոջ լոյսերը փողոցի լապտերներուն, որոնց երբեք ծանօթ կերպարան մը չեն լուսաւորած... Ի՞նչ կախարդիչ հեշտութեամբ լցուած սիրտս ծնրադիր մտիկ կ'ընէր այն չատ պարզ, չատ անոյշ քանի մը բառերուն որ հայերէն կ'արտաբերուէին և այն օրօրող երկին, որ իսկ ազգիս չատակել եղանակով մը կ'երգուէր։ Հոգիս այդ բառերուն, այդ եղանակին թեւերուն վրայ թռաւ գնաց հոն, ուր կ'տենչար ըլլալ, դէպ ի կոյս, անբաղաքակիրթ, լեռնաւոր ու անպաճոյճ երկիրները, որոնց կարօտով կ'հիւծուէր։

Հոն կ'հիսէին, կ'երգէին իմ լեզուովս, ո՛հ այդ լեզուն երբեք այնքան սիրելի, այնքան պայտելի չէր եղած ինձ որքան այդ պահուն, սենեակիս ճիշտ մօտիկը, արտասանուած գեղջուկի դպրեակ մը որ ճամբորդող հարուստ ընտանիքի մը մանկիկը կ'քնցնէր Սերոպական պանդոկի մը մէջ անկիւնը։

Ամբողջ տենչալի անցեալ մը կուգար կը պատկերանար դէմս, այդ քանի մը հայերէն բառերը արթնցնս երանելիներս մէջէն կ'հնչէին, չեչտելով անպատուէ լքուած միայնութիւնն և արծաթելով հարենասիրութեան եռանդը։ Ի՞նչ անքաղաքակիրթներն աղուոր լեզու է մեր լեզուն, ի՞նչ քնքոյշ բառեր ունի, ի՞նչքան լաւ կարելի է անով բացատրել ամէն զգացում։

Մեր օրօրոցներուն քով մեր մայրերը երգած են զայն, մեր մամիկները անով սովորեցուցած են մեզ աղօթել, մեր առաջին թոթովմունքն անով է եղած, յետոյ մեր մտաւոր սրտին եռանդները, զորմները, վշտերը, յոյսերը, յոյզերը, պատրանքները, սէրերը, կսկիծները, բոլորը անով ենք արտայայտած, անով ենք աղօթած մեր գիւղին մատուռին մէջ դարձնելի իրիկունները, մեծ պանդի անդորր օրերուն, երբ արեւը մարը մտած է և նուիրական կէս մութին մէջ սև քօղերով ծածկուած նոխտնին վրայ խաչեալ Յիսուսի կարեկից նայուածքը սփռիսկ է մեր նորատաս սրտերն ցուցը...

Մեր հոգին ալեմարի վշտերուն տակուրը դեռ անկարող, աղօթած է հոն պաղատագին մեծ պանդի խաղաղաւէտ իրիկունները մանաւանդ իր Հայրենի աղօթքներով, որոնք խառնուած են բուրվառներու անուշ մուխին։

Ո՞ր բառարար արդեօք աւելի վսեմօրէն կրնայ ողբալ մարդկային ախորժութիւնները և երկինքը օգնութիւնն ու ներումը հայցել, քան խորին, հզօր, մութգին ու խորախորհուրդ չեչտերը Նարեկացիին։

«Եկեսցեն գթութիւնք, պարգեւողիդ կենաց, ծագեսցի լոյսդ, արագեսցէ փրկութիւնդ, կանխեսցէ ցողդ ողորմութեան, յառաջեսցէ, արբուսցէ զանազանս պաղքալ, անկեալ ոսկերացս Թշուառութեամբ իմովն մահու. ծաղկեցուսցէ պաղաղութեսցէ բաժակդ երկնաստուր արեան կենարարիդ...»

Ի՞նչ կայ աւելի արտում ու ներդաշնակ, քաղցր ու տխուր միանգամայն քան Ամանիա Շիրակացիի, Օհան Օձնեցիի շարականները, քան Ներսէս Շնորհալիի, Մովսէս Քերթողի բարբառը, փղփղուն, քնքուշ, հեզասահ ու սիփիլ։

«Անթառամ ծաղիկ, անդառապարտ չառաւիղ, եօթնարփեան չնորհաց հոգւոյն ընդունարան։ Հանդանաւոր պարտն բանաւոր բարենակ, յորմէ կենցաւ մեզ ողկոյզն անապառ յուրանութիւն արամեցելոցս...»

Ու այս վսեմ ու յորդահոս գրաբարին քով կայ կրտսի հերոսներու յաստուկ, դիւցազուններու. բերնէն արծանի Ռուսանայ ուշաբարաբար, այն հոգին թունէր հանող ոճը, որով գրած է Բաֆֆիի, որով երգած են Դամառ-Դաթիպա և Ա. Հարոնեան։

Մանկ ըրէք իր հրաշալի ասղերը։

«Թարգանք քեզ, նահատակ ժողովուրդ, ո՞վ չպիտ երբ և իսկ քու տառապանքի անդունդները, ո՞ր սգաւոր կարաղը եկաւ մի օր յուզելու հոգուդ խորունկ ցաւի խորունկ լեռերը, ուր եռում են պղտոր ալիքները ունէքի մրմնջիւնով։

«Ունդ միայն գիտես անօրինակ ցաւիդ մեծութիւնը, ինքդ միայն ես վարում քու անդեկ ու ալեծուփ նաւը դէպի անծանօթ հորիզոններ, ո՞վ դու, ծովերի մոլար, տանջուած ճամբորդ, մրրիկների յաւիտենական ուղեկից։ Թարգանք քեզ։»

«Ինչպան դարեր վառուող խրճիթներդ քարկ ու գորշ ծուխը, ժարհուսող գաւակներդ արիւնով ու մայրենի արնէքով բեռնաւորած գնում է սեւով խարխանել երկինքի ճակատը։ Արեւը յոգնեց շրջան անելով քու արիւնոտ հորիզոնով և լուսնը դողդոջալ քաշում է իր գունաւոր ցոլքերը քո արեան երեսից, և դու հեծեծանօք խեղդած քո արեան ցաւը, հսկայ կրծքիդ տակ չդիմացած, մենաւոր ու հալածական գնում ես, անչեղ խաւար ճանապարհներով, հայեացքդ միշտ դէպի հեռուն, ուր ծածկուել է արշալոյսը, և որ պիտի ծագի մի օր։ Թարգանք քեզ։»

... Ցեսոյ վՀտ, թափանցիկ, խաղաղ իրիկուան մը ծովուն վրայէն լսուած մեղանուագի մը պէս անուշ, ախորհաբաբը Թրքահայերուն, որով ասղերգած են Պէշիքթաշլեան, Դուրեան ու Թումաս Թերզեան, մանաւանդ Թովմա Թերզեան իր ոսկեղենկի քնարին քնքոյշ լարերով։

«Մրտիս զաղանի մէկ խորշն գրեց ծածկեցի, Նոյն հասակաւ ուր դեռ ծաղիկ հնձեցաք, Ոչ խորշալ, ոչ մրրկեր, ոչ ամբ ալ դրնան Թելլ ցանցեր, մանկութեան թագդ ասողավան։

Այսուհետեւ կարող չեմ ոչ հոգը, ոչ վիշտը Ամպել ճակատդ անբիծ. — ծաղիկը թռունցան, Որում ծածկեց ծառուդիներդ, խաբեալած Ամայի տունդ, լռեց թռչնիկն հեշտաձայն,

Բայց երբ մրուտ տեսայ անլուր կարօտով, Վեր կ'առնեմ ցօղն այն խորշիկին ուր նստես, Եւ պահ մը հին կեանքս կ'սպրիմ շիրմիդ ցով։

Ո՞հ,կայ ծաղիկ մ'որ չէ թռունիր... ժպիտդ է, Սոխակ մը կայ որ դեռ կ'երգէ... քու ձայնդ է, Գրքակ մը կայ որ չէ մարած... իմ սիրտս է...»

Ինչպէս կարելի է չսիրել այս լեզուն, չենարարել անոր փառապանծ անցեալին առջև ու չխնդալ-մաղթել անոր յոյսով լեցուն ապագայով։ Ան կ'արթապետէ ամէն տեղ, ի սփիւռս ալեաց ուր կ'բաբախէ նաչ սիրտ մը, ան Արարատ լեռան սպիտակափառ գագաթին պէս վեհանալ ու անդողդոջ, կ'ցոլացնէ իր յաւերժական օրենսաւ պատկերը մեր կեանքին վրայ արեւուս մը նման, անոր մէն մի տառը հրեշտակային երաժշտութիւն մը է, անմոռանալի երաժշտութիւն մը՝ ոսկի ճառագայթներով նօթագրուած։

Լեզուն կորսնէ է, լեզուն արիւնն է ազգի մը, անոր էութիւնն իսկ է, անոր հոգին է և հայերէն լեզուն դարաւոր մակ կապն է, հզօր ու անքակտելի, որ Հայուն սիրոյը կ'կապէ իր տառապած ու նուիրական հայրենիքին։

Ա.Ն.Ա.Ճ.Ս